ANTALYA KİTABI

ANTALYA'DA TARİH, DİL, KÜLTÜR VE EDEBİYAT

6

ANTALYA
BÜYÜKŞEHİR
BELEDİYESİ

ANTALYA KİTABI

ANTALYA'DA TARİH, DİL, KÜLTÜR VE EDEBİYAT

6

ANTALYA
BÜYÜKŞEHİR
BELEDİYESİ

ANTALYA KİTABI

ANTALYA'DA TARİH, DİL , KÜLTÜR VE EDEBİYAT

—6—

Editörler
Güven Dinç
Zeynep Güngör
Diren Çakılcı

Kapak Fotoğrafı
Antalya Kaleiçi Kartpostalı- Can Onur Demiralp Arşivi

PALET YAYINLARI
Mimar Muzaffer Cad. Rampalı Çarşı No: 42 Meram / Konya
Tel. 0332 353 62 27
T.C. KÜLTÜR BAKANLIĞI YAYINCI SERTİFİKASI : 44040

Baskı ve Cilt
Güler Ofset Matbaacılık

Sertifika No: 71284

Baskı Yeri ve Yılı
Konya/Aralık 2025

ISBN: 978-605-8552-02-7

Eserde yer alan tüm yazıların sorumluluğu yazarlarına, telif hakları ise Antalya Büyükşehir Belediyesi'ne aittir. İzinsiz basılıp çoğaltılamaz ve kaynak göstermeden alıntılanamaz.

ANTALYA BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ
Yüksekalan Mahallesi, Adnan Menderes Bulvarı, Nu:20, 07310
Muratpaşa/ANTALYA
Tel: (0242) 249 50 00

ANTALYA KİTABI

ANTALYA'DA TARİH, DİL, KÜLTÜR VE EDEBİYAT

6

Editörler
Güven Dinç
Zeynep Güngör
Diren Çakılcı

1207
Antalya'nın Fethi

Antalya'nın Fethi'nin
818. yılına armağan olarak sunulmuştur.

ANTALYA
BÜYÜKŞEHİR
BELEDİYESİ

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ.....5
ÖN SÖZ.....7

I. BÖLÜM: SELÇUKLU DÖNEMİ ANTALYA'SININ TARİH, DİL, KÜLTÜR VE MEDENİYETİ

FETHE KADAR BİZANS, HAÇLI VE SELÇUKLULARIN ASKERÎ SEFERLERİNDE ANTALYA'NIN DURUMU VE ULAŞIMI (1078-1207).....13
Muharrem KESİK

I. ALÂEDDÎN KEYKUBÂD'IN SELÇUKLU ŞEHİRLERİNİ TAHKİM POLİTİKASI ÇERÇEVESİNDE ANTALYA'DAKİ FAALİYETLERİ.....21
Mahmut DEMİR

ANTALYA İLİ SELÇUKLU DÖNEMİ TAŞ KİTABELERİ ÜZERİNDE YAPILAN ÇALIŞMALARIN EDİSYON KRİTİĞİ.....39
Necmi ATİK

ANTALYA MURATPAŞA CAMİİ'NİN İNŞA VE TAMİR KİTABELERİ ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ..... 151
Necmi ATİK

ORTA ÇAĞ'DA KÖLE TİCARET MERKEZİ OLARAK ANTALYA LİMANI..... 163
Derya COŞKUN - Aleyna DURMUŞ

KÜÇÜK BUZUL ÇAĞI BAŞLARINDA ANTALYA VE ÇEVRESİ..... 171
Murat KEÇİŞ - Müjdat NAMDAR

II. BÖLÜM: OSMANLI DÖNEMİ ANTALYA'SININ TARİH, DİL, KÜLTÜR VE MEDENİYETİ

KALKAN (KALAMAKİ) RUM KIZ MEKTEBİNİN İNŞASI SÜRECİ VE BUNA DAİR BAZI TESPİTLER..... 185
Behset KARACA

OSMANLI ARŞİV KAYITLARI PERSPEKTİFİNDE ANTALYA YUNANİSTAN KONSOLOSLUĞU: AMAÇ, ARAÇ, SÜREÇ VE SONUÇ..... 207
Cemil ÇELİK

MERKEZDEN TAŞRAYA BAKMAK: XX. YÜZYIL BAŞLARINDA KORKUTELİ KAZASINDA MODERN EĞİTİMİN TEMEL SORUNLARI..... 231
Ahmet KÖÇ - Hilmi DEMİRKAYA

İTALYANLARIN ANTALYA'YI "YUMUŞAK İŞGAL" POLİTİKASI..... 247
Hacer GÖL

19. YÜZYILDA ANTALYA'NIN TEMSİLİ: E. SPERLING VE A. KINGLAKE ÜZERİNDEN KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZ..... 261
Tolgahan ERGÜN

KORKUTELİ KARATAŞ CAMİİ HAZİRESİNDEN OSMANLICA KİTABELİ MEZAR TAŞLARI..... 273
Hasan BABACAN - B. Ayça POLAT BECKS - Reyhan ŞAHİN ALLAHVERDİ

III. BÖLÜM: CUMHURİYET DÖNEMİ ANTALYA'SININ TARİH, DİL, KÜLTÜR VE MEDENİYETİ

ELMALI TÜRK OCAĞI (1923 – 1931)..... 295
Suat AKGÜL

REİSİCUMHUR GAZİ MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN BELKIS (ASPENDOS) ANTİK ŞEHRİNİ ZİYARETİ (9 MART 1930)..... 303
Muhammet GÜÇLÜ

BİR YANGININ DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ: 1933 CEVİZLİ YANGINI VE KÖYÜN YENİDEN İMARI..... 315
Aydın YİĞİT - Melisa YİĞİT

1950'LER TÜRKİYESİ'NDE SAĞLIK POLİTİKALARI: ANTALYA ÖRNEĞİ..... 325
Koray ERGİN

FALİH RIFKI ATAY'IN KALEMİNDEN ANTALYA..... 333
Tülay GENCER

VEFATININ 87. YILINDA ANTALYA'DAKİ ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN ATATÜRK'E VE İNKILAPLARINA BAKIŞI..... 343
Ahmet ÇELİK

ANTALYA MURATPAŞA CAMİİ'NİN İNŞA VE TAMİR KİTABELERİ ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ

Necmi ATİK*

Giriş

Bir vakıf medeniyeti olan Osmanlı Devleti, 1299 yılındaki kuruluşundan 1922 yılında Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne dönüşümüne kadar geçen 622 yıllık ömrü içerisinde, idaresi altında bulunan Mısır'dan Hicaz'a, Suriye'den Kırım'a, Saray Bosna'dan Girit'e kadar her yerde derin izler bırakmıştır. Padişahlar, sultanlar, şehzadeler, beyler, paşalar, ağalar, varlık sahibi insanlar tarafından bırakılan bu izlerden birisi de Teke ilinde 978/1570 yılında Karaman Beylerbeyi Murad Paşa bin Abdüsselam tarafından yapılan Murad Paşa Camii'dir.

Antalya'nın Kaleiçi'nden ibaret olduğu dönemlerde, Evliya Çelebi'nin *Seyahatnamesi*'nde "büyük bir şehrin içinde olması gereken lakin taşrada varoş kenarında kalmış garip bir camidir" ifadelerine yer verdiği Muratpaşa Camii, günümüzde Antalya'nın merkezinde, Kızılsaray Mahallesi Millî Egemenlik Caddesi'nin başlangıcında yer almaktadır.[1]

1. Antalya Murat Paşa Camii'nin Bânisi ve Vakfedeni Murad Paşa bin Abdüsselam

Kaynaklarda, Murat Paşa'nın doğum tarihi, doğum yeri ve eğitimi hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamaktadır. Antalya Muratpaşa Camii Vakfiye Senedi'ndeki kayıtlardan babasının adının Abdüsselam olduğunu tespit ettiğimiz Murat Paşa'yı, Osmanlı arşivlerinde ilk olarak H.970/M.1563 yılında Teke ili beyi olarak görmekteyiz.[2] Murat Paşa, Safer 972/Eylül-Ekim 1564 ve Şubat 1565 tarihlerinde Trablus sancağına tayin oldu.[3] Mühimme defterlerinde, Murat Paşa'nın Şevval-Zilkâde 973/Mayıs 1566 tarihlerinde tekrar Teke beyi olduğu kaydı bulunmaktadır.[4] 7 Muharrem 974/25 Temmuz 1566 tarihinde Karaman Beylerbeyliği'ne atandı.[5] Karaman Beylerbeyi iken Yemen'deki kargaşayı bastırmakla görevlendirilen Şam Beylerbeyi Vezir Mustafa Paşa'nın yerine 28 Cemaziyelahir 975/30 Aralık 1567 tarihinde Şam muhafazasına tayin olundu.[6] Bu dönemde Karaman Beylerbeyliği görevine 13 Cemaziyelevvel 976/3 Kasım 1568 tarihine kadar muvakkaten İçel beyi görevlendirildi.[7]

Şam muhafızı görevini sürdürmekte iken Murad Paşa'ya 23 Cemaziyelevvel 976/13 Kasım 1568 tarihinde Şam Beylerbeyliği verildi.[8] Şam Beylerbeyliği görevinde hacıların ihtiyaçlarını tedarik edip durumları hakkında merkeze bilgi ulaştırmaya devam etti.[9] 7 Rebiülevvel 977/20 Ağustos 1569 tarihinde Murad Paşa Bağdat Beylerbeyi oldu.[10] Üç yıla yakın Bağdat Beylerbeyliği'nde başarılı hizmetlerde bulunan Murad Paşa, 10 Safer 980/22 Haziran 1572 tarihinde, Erzurum Beylerbeyi Ali Paşa'nın vefatı üzerine Erzurum Beylerbeyliğine tayin edildi ve Bağdat muhafazasında muktedir bir adam bırakıp hemen Erzurum'a hareket etmesi emredildi.[11] Murad Paşa,

* Dr. Necmi Atik (İslam Tarihi ve Sanatları Türk İslam Edebiyatı), e-posta: necmiatik@hotmail.com orcid: 0000-0001-7370-8577

1 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, 462/319100, vr. 60.
2 BOA, Rûznâmçe:17/568.
3 MHM.d 6, hk. 168, 767.
4 MHM.d 5, hk. 1641, 1672.
5 MAD.d 563, s. 128; KK.d 220, s. 173
6 MHM.d 7. hk., 593.
7 MHM.d 7. hk., 592; MHM.d 7. hk 2445.
8 MHM.d 7, hk. 2267; MAD.d 563, s. 161.
9 MHM.d 7. hk. 1765.
10 MHM.d 12, hk. 2, 3; MAD.d 563, s. 104.
11 MHM.d 19, hk. 296; MHM.d 19, hk. 301.

vefat eden Erzurum Beylerbeyi Ali Paşa'nın, Tokat da yaptırmakta olduğu cami ve köprü inşaatları ile de ilgilendi.[12] Erzurum Beylerbeyliği vazifesini bir buçuk yıl sürdüren Murad Paşa, 3 Ramazan 981/27 Aralık 1573 tarihinde Karaman Beylerbeyliği ile görevlendirildi.[13] Karaman'a yola çıkan Murad Paşa yolculuk esnasında vefat etti ve vasiyeti üzerine Şam'da ki hayratından olan caminin yanındaki türbesine defnedildi.[14] Murad Paşa'nın hanımı dışında varisi olmadığından terekesi İstanbul'a hazineye gönderildi.[15]

Murad Paşa'nın hayrat sahibi bir kişi olduğu ve görev aldığı Teke, Şam ve Erzurum gibi yerlerde vakıflar kurduğu ve bu vakıflar vasıtası ile muhtelif imar faaliyetlerinde bulunduğu arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır. Antalya'da kurduğu vakfın adını taşıyan Murad Paşa Camii adında bir cami ve bir imarethanesi bulunmaktadır.[16] Erzurum'da bir cami ve hamam yaptırmış, bu yapıların sularını getirmiş, suyun artanını beylerbeylerinin evlerine ve bazı çeşmelere verilmesini vasiyet etmiştir.[17]

2. Antalya Muratpaşa Camii'nin İnşa ve Tamir Kitabeleri

Antalya Muratpaşa Camii'nin inşâ kitabesi hâlen caminin giriş kapısı üzerinde bulunmaktadır. Kitabe, 99x46 cm ebatlarında bir mermere Türkçe manzum üç satır ve altı mısra halinde celî sülüs nevinde hakedilmiştir. Kitabe şöyledir:

Ola dâim Murad Paşa'nın	اولـه دايم مراد پاشانك
Rahmet-i Hakk revânına vâsıl	رحمت حق رواننه واصل
Yaptı bu câmii murâd edinüp	يابدى بو جامعى مراد ادينوب
Kıldı ukbâ sevâbına hâsıl	قلدى عقبا ثوابنى حاصل
Ede hayrâtını Hudâ makbul	ايده خيراتنى خدا مقبول
Cennet-i Adn ola ona menzil	جنت عدن اولا اكا منزل
Târîhahu sene 978 (1570)	تاريخه سنة ٩٧٨

Muratpaşa Camisi'nin söz konusu kitabesini okuyup ilk defa kaydeden Evliya Çelebi'dir. Evliya Çelebi Antalya'daki izlenimlerini kaydettiği *Seyahatname* adlı eserinde konu ile alakalı şunları belirtmektedir:

> "… Bu şehrun enderûn-i bîrununda cümle (…)[18] mihrabtır on biri cum'adır. Cümleden latîf ve benâ-yı nazîf câmi-'i rûşen ve bir vâsi' haremli ve mihrab önü bâğ-ı İrem'li ve hareminin cânib-i erba'ası medrese ve hücreli asâirleri nîl-gûn kurşun örtülü kubbe-i âlileri ile âreste ve bir minâre-i mevzûn ile pîrâste fâtih-i bi-celâli Kuyucu Murad Paşa Cami'i ber havâdar-ı dâru'l-karar câmi-'i dil-küşâdır. Ve kıble kapusu üzere târîhi budur: Ola dâim Murad Paşa'nın/Rahmet-i Hakk revânına vâsıl/Yapdı bu câmi'i murâd edinüp/Kıldı ukbâ sevâbını hâsıl/İde hayrâtını makbul/Adn-i cennet ola ona menzil/sene 978. Ber şehr-i azîm olacak câmi'dir lakin taşrada varoş kenarında kalmış bir câmi-'i garip-tir…"[19]

---

12 MHM.d 19, hk. 379.
13 MHM.d 25, hk. 142.
14 MHM.d 25, hk. 858.
15 MHM.d 24, hk. 14.
16 Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, 1585 Nolu Defter, s. 4.
17 KK.d 229, s. 40.
18 Herhangi bir ifadenin yazılmadığı bir boşluk bulunmaktadır.
19 Evliya Çelebi, vr. 60. EK 1. Evliya Çelebi son mısranın ikinci dizesinde yer alan Cennet-i Adn terkibini 'Adn-i Cennet'şeklinde sehven hatalı kaydetmiştir.

Muratpaşa Camii'nin inşasından yüz yıl sonra 1671-72 yıllarında Antalya'ya gelen Evliya Çelebi'nin, caminin kitabesini okuyup bânisini celâli fatihi Kuyucu Murad Paşa olarak ifade etmesi galat-ı meşhur hâline gelmiştir. Evliya Çelebi'den günümüze resmi ve gayr-i resmi kayıt ve belgelerde cami, Kuyucu Murad Paşa Camii ve vakfı olarak kaydedilmiş ve cami hakkında inceleme ve araştırma yapanlar tarafından Kuyucu Murad Paşa Camii olarak ifade edilmiştir.

Süleyman Fikri Erten, Antalya Muratpaşa Camii hakkında yazılar kaleme almış ve Arapça olarak yazılan Muratpaşa vakfiyesinin önemli gördüğü kısımları Türkçe'ye tercüme etmiştir. Erten, *Antalya Livası Tarihi* adlı eserinde Muratpaşa Camii hakkında şu ifadelere yer vermektedir: "Antalya'da en güzel camilerden olup kapısı üstünde âtîdeki kitâbe mevcuttur: Ola dâim Murad Paşa'nın/Rahmet-i Hakk revânına vâsıl/Yaptı bu câmi'i murad edinüp/Kıldı ukbâ sevâbını hâsıl/İde hayratı Hudâ makbul/Habîb …. ona menzil. Kitabenin altındaki tarihten anlaşıldığına göre bu câmi 978'de Murad Paşa tarafından bina edilmiştir. Vakıfnâmesinde "Murad Paşa bin Abdüsselâm" yazıyor."[20] Erten, kitabenin son mısraının bir kısmını okuyamamış, "cennet" kelimesini de "habib" olarak kaydetmiştir.

Kaleiçi Akmed Kütüphanesi'ne, Süleyman Fikri Erten'in ailesi tarafından bağışlandığı ibareleri yer alan *Antalya Livası Tarihi* adlı eserinin kapak arkasına Erten, kendi el yazısı ile Antalya Murat Paşa Camii'nin 1320/1902 tarihinde yapılan tamiriyle alakalı tamir kitabesini de kaydetmiştir. İlk defa yayınladığımız tamir kitabesinin hakedilmiş hâlinin nerede olduğu ile alakalı herhangi bir arşiv veya belgeye ulaşılamamıştır. Söz konusu tamir kitabesi şöyledir:

Murad Paşa Cami-'i şerifinin ta'miri hakkında söylenmiştir.

Süleyman-şâh Kânûn'un vezîr-i âlî-şânından	سليمان شاه قانونك وزير عاليشانندن
Kuyucu nâmıyla ma'rûf-i meşhûr Murad Paşa	قيوجى نامیله معروف مشهور مراد پاشا
Livâ-i Tekke'de bâ-emr-i sultânî müsellemken	لواء تكه ده با امر سلطانى مسلمكن
Murad etti nukûd sarfiyle bir ma'bed ide inşâ	مراد ايتدى نقود صرفيله بر معبد ايده انشا
Muvaffak oldu yaptırdı o dem bu câmi-'i tâ ki	موفق عولدى بيديردى او دم بو جامعى تا كه
Yok idi hiç civarında imâretten eser aslâ	يوق ايدى هيچ جوارنده عمارتدن اثر اصلا
Ezelden "men benâ" sırrına çünkü mazhar olmuştur	ازلدان من بنى سرينه چونكه مظهر اولمشدر
Ânı me'cûr eder elbet Cenâb-ı Hazret-i Mevlâ	آنى مأجور ايدر البت جناب حضرت مولا
Hemân hayrâtını Mevlâ kabulüne karîn kılsun	همان خيراتنى مولا قبولنه قرين قيلسون
Dahî şâd eylesun ruhun makâmın cennet-i a'lâ	دخى شاد ايلسون روحن مقامين جنت اعلا
Ezan cümle güzâr çarh-ı gerdûn ihtilâfından	ازان جمله كذار جرخ كردون اختلافندن
Deli âşık gibi vîrân idi bu ma'bed-i zîbâ	دلى عاشق كبى ويران ايدى بو معبد زيبا
Ânınçün hâkim-i belde edup i'mârına gayret	آنكچون حاكم بلده ايدوب اعمارينه غيرت
Ki ya'ni Ahmed ü Şâkir Efendi ârif-i dânâ	كه يعنى احمد و شاكر افندى عارف دانا
Ser-â-ser ta'mir ettirdi ki sa'y-i sarf-ı himmetle	سراسر تعمير ايتديردى كه سعى صرف همتله

[20] Süleyman Fikri Erten, *Antalya Livası Tarihi*, İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1340/1338, s.92. (Kitabe hâlen okunur vaziyette yerindedir. EK 2.)

Bu dem ta'mîr ve termîmi olup bir tarz-ı bî hemtâ	بو دم تعمیر و ترمیمی اولوب بر طرز بی همتا
Kamû nakşını nakkaşı müzeyyen eylemiş gâyet	قمو نقشنی نقاشی مزین ایلمش غایت
Temâşâsı eder dilde hezâr zevk u safâ peydâ	تماشاسی ایدر دلده هزار ذوق و صفا پیدا
Cemâ'at cem' olup Hüsnî okurlar târihin elbet	جماعت جمع اولوب حسنی اوقورلر تاریخن البت
Kılındı çûn yeni ma'mûr bu Câmi-i Murad Paşa	قلندی چون یکی معمور بو جامع مراد پاشا
1320 (1902)[21]	۱۳۲۰

Muratpaşa Camii'nin 1320/1902 yılındaki tamir kitabesinde de galat-ı meşhur olarak caminin banisinin Kuyucu Murat Paşa olduğu ve camiyi Kanuni Sultan Süleyman'ın emriyle inşâ ettirdiği belirtilmektedir. Zaman içerisinde "deli aşık gibi viran" olan camiyi, Ahmed Şakir Efendi baştan başa tamir edip, tezyin ettirmiştir.

Muratpaşa Camii'nin tamir kitabesinin olduğu sayfada, Antalya Yat Limanı'ndaki fevkâni cami olan İskele Camii'nin tamir kitabesinde de adı olan Ahmed Şakir Efendi'nin Teke Sancağı şer'iyye hâkimi olduğu ifade edilmektedir.[22] Ahmed Şakir Efendi'nin, Murad Paşa Camii'ni ve İskele Camii'ni tamir ve tefriş etmesinden hayır sahibi bir fazıl kişi olduğu anlaşılmaktadır.

3. Antalya Murat Paşa Camii'nin Vakfiyesi

Muratpaşa Camii'nin vakfiyesi, caminin inşaatının tamamlanmasından (1570) dört sene sonra Eylül 1574 tarihinde yazılmıştır. Muratpaşa Camii'nin dört tarafında yer alan medrese ve diğer yapıların, ayrıca Antalya dışındaki imarethane ve Antalya'daki iki hanın inşaatlarının tamamlanmasının beklenilmesinin vakıf senedinin gecikmesine sebep olduğu düşünülmektedir.

Süleyman Fikri Erten, *Antalya Livası Tarihi*'nde Antalya Muratpaşa Camii Vakfiyesi'nin Arapça olan aslını muhtasar bir şekilde Türkçe'ye şöyle tercüme etmiştir:

"Arabiyyü'l-'ibâre olarak evkâf dâiresinde mahfuz vakıfnâmesini ihtisâren) tercüme ederek ehemmiyetine binâen ber-vech-i zîr derç ediyorum (Terceme).

"Vâkıf merhum Murad Paşa bin Abdi's-Selâm Karaman vilâyetinde emîru'l-ümerâ iken Antalya'da inşâ ettiği câmi-'i şerif ile kasaba hâricinde vâki' imârethâne masrafı ve Antalya kazasında biri "Dizdar Alanı" ve diğeri Çonayır'da (Uzun Koyu ile Yenice Kahvesi arasında ve Uzun Koyu'ya bir saat kadar mesafede şimdi harap bir binadır ki yalnız pınarı kalmıştır) bina ettiği iki han masrafı bir de merhumun "Astidos" (Astidos kelimesi "Aspendos"tan galata olsa gerek. Şu halde "Köprü Suyu" üzerindeki köprü olması iktiza eder bu köprü hakkında Belkıs Tarihi'nde malumat verilecektir)[23] nehri üzerinde yaptırdığı köprünün tamiri için kezâ Manavgat kazasıyla "Karahisar Tekke" (gördüğüm Fransızca bir diksiyonerin rivayetine göre âtide zikredilecek olan Murtuna'ya "Karahisar Tekke" nâmı veriliyordu) arasında kalan "Astidos" nehri ile Dizdar Alanı mevzi-'i ma'rûfunun ortasından

---

21 EK 3.

22 قد بنى هذا المقام المجتبى بإهتمام الحاكم الشرع الكرام Şerefli şer'î hâkim bu seçkin makamı ihtimamla yaptı
اعنى به الفاضل العلامة **احمد الشاكر افندى** الهمام Yâni gayretli, faziletli, allâme Ahmed Şâkir Efendi
و هو الذى على طاق إنشائه و داخله مفروشة بالرحام O mescid ki yapısının kemeri ve içi mermerle döşenmiştir
سلسبيل تجرى و من تحته من شربها لا يرى الحزن الآلام Altından selsebil akar ki kim onu içerse elem, hüzün görmez
قل يا حسين تارخه من أبجد لقد هذا المسجد العال المقام Hüseyin onun tarihini ebcedden söyle: Muhakkak bu ۱۳۲۱ mescid âli makamdır 1321/1903

23 Süleyman Fikri Erten "Belkıs Tarihi" adlı eserini yazmayı planlamış lakin muvaffak olamamıştır.

cereyan eden "Düden" nehirlerinin ıslahı masrafı için hâl-i hayatında nukûd ve akarâtından vakıf müeyyed olarak sülüs malını vakfetmiştir ki sülüs malı nukuddan seksen bin dokuz yüz dinar ettiği gibi akarâtı da ber-vech-i zîrdir.

Sülüs malından olmak üzere Antalya'da tahtânî iki ve fevkâni iki han ile bir saf birbirine mulâsık üç hücre ile bir fırın ve mahzen, menzil-i mezkûre muttasıl bütün bostan ki ahır ve eşcâr-ı müsmireyi hâvi ve ortasından akan nehir, bostana muttasıl eşcâr-ı müsmire ve gayr-i müsmireyi câmi' bütün bostan, kıble tarafından mekâbir-i müslimîne şimâlen Kepez ile tarafeynde tarîk-i 'âm, Dizdar Alan'da kâin eşcâr-ı müsmire ve gayr-i müsmireyi hâvi bütün bostan ve yine tarîk-i 'âmiyle Kepez ve nehir ile mahdûd "Kerm", iki taraftan tarîk-i âm ile mahdûd olan vâkıf merhumun hanına karîb bütün arz, üç taraftan tarîk-i 'âm ve sûfi'l-kirâmın mülki ile mahdûd ve badem eşcarlı olan hâne karîb bütün arz, kıble ile şimal tarafında tarîk-i 'âm şarkan Mahmud bin Abdullah'ın mülkü garban Ali el-Hâbik'in mülkü ile mahdûd birli arzında bulunan câmi-'i meşhûranın bütün menzili, iki taraftan tarîk-i 'âm ve Mehmed bin Sinan "Boz Irmak" ile mahdûd olan Antalya kazasında "Karadiken" (Korkuteli'ne tâbi Bozova'da Abdi Bey ile Şevket Beyin Çiftliği. Vakıfnâmede zikredilen diğer mevâkiin hâl-i hazırda ne isimle tesmiye edildikleri mâlum olmadığı gibi mevkileri hakkında bir türlü mâlumât edinemedim) karyesinde mevcut iki kıta arzın kâffesi, İstanos kazasına tâbi "Genbe" nâhiye ve karyesinde vâki' "Sandi Bucağı" ismiyle müsemma bulunan arz-ı meşhûranın bütün mahsulü, Dizdar Alanı ve Umman Evgi ki kıble tarafından Çömlekçiler Topraklığı mevzii ile bed' ederek Koman Giryan Sarayı ile müsemma han ile marûf ve sûku'l-hınta ile Katın Kayası'nda nihayet bulan şarkan Kapı Kaya namıyla marûf cebelden bed' ile "Karalar" karyesinin yoluna kadar, garben "Torbalı" mezraasıyla "Kara İlyas"dan denize kadar vâkıf-ı müşârun ileyhin "Astidos" nehrinden akıttığı harkın iskâ ettiği "Çeltiklik Altı" mezra'aların bütün nısfı, sekiz bin dokuz yüz dinar altının kâffesi ki nısfı aslına tahkîkan dört bin dört yüz elli dinardır.

Vâkıf merhumun vakıfnâmesinde mezkûr para ve arâzi mahsûlâtının cihet-i sarfı hakkında şöyle kuyûdât mevcuttur:

Meblağ-ı mevkuf muâmele-i şer'iyye ile istirbah edilecetir ki bunun öşrü her sene bilâ ziyade ve lâ noksan emîn, müteverri' bir mütevelli ve muktedir kâtip ile bir müstakim câbî vasıtasıyla idare olunacaktır. Muamelesi rehn-i kavî ve kefîl-i milli ile olacak. Kezâ muâmele her sene tecdîd edilerek her üç sene de bir kemâl-i ihtimam ile sicile yazılacaktır. Müddetin hitâmında gerek esası ve gerek nemâsı mütevelli ve kâtibin mehriyy-i tahtında Dizdar ismiyle marûf Antalya Kalesi'nin muhafızı yanında hıfzedilecektir. Mütevelli gerek aslından ve gerek hâsıl olan parayı ancak huzûr-i hâkimde alabilecek, mütevelli, kâtip ve câbinin teslim ettiği para mukâbilinde medyûnundan bir şey aldığı tahakkuk ederse hâkim vasıtasıyla te'dib olunacaklardır.

Şart-ı vâkıf olarak mütevelli her gün için yirmi, kâtip dört, câbi dört dirhem alacak. Ehlinden olmak şartıyle câmi-'i şerif hatibi her gün için beş, her gün münâvebeten minarede okumak şartıyla iki müezzinin yevmiyesini üçer, ayrıca her cuma günü için de birer dirhem alırlar. Kezâ cuma günlerinde dört hamele-i Kur'ân her gün için birer dirhem, reîs-i huffâz dahi her gün birer buçuk dirhem alacak. Câmi kapısı açan ve kapayan iki kayyûm ile her gün ba'de'z-zuhur birer cüz-i şerif okuyanlara yevmiye birer dirhem. Düden Nehri'ni ıslah edene yevmiye bir dirhem verilecek.

Kezâ vâkıfın imâretinde bulunan şeyhi için yevmiye iki dirhem. İmâret nakîbine yevmiye bir dirhem. Münâvebe tarîkıyle yemek pişiren iki aşçılara yevmiye ikişer dirhem. Bişartı'l-münâvebe iki ekmekçilerle kiler muhâfazacısına yevmiye birer dirhem. Çanak yıkayana yevmiye birer dirhem gümüş. Buğday taşıyana, pirinç ile buğday ayıklayana yevmiye birer dirhem gümüş. İmâret kapıcısına yevmiye bir dirhem gümüş. İmâret suyunu ıslah edene bir dirhem gümüş. Firâsü'l-müsterâha yevmiye bir dirhem gümüş. İmaret yanındaki hanın firâşına yevmiye bir dirhem.

Mesârif-i imârete gelince: Çorba için pirinçten bir kile ile rub' kile, hınta çorbası için de böyledir. Bu, böyle ber-mutad sabah ve akşam devam eder. İmâret matbahı için "dâne" denilen yemek pişirilmek üzere bir buçuk kile pirinç, altı okka bal, ikiyüz dirhem yağ, üç dirhem zağferan verilecek, Cuma akşamlarında münâvebeten "ekşi aş" denilen dâne yemeği verilecektir ki buna bir kile ile rub' kile pirinç, siyah kuru üzüm on sekiz okka, beyaz kuru üzüm dört okka, üç okka erik, dört okka kuru incir, üç okka zerdali verileceği gibi Cuma akşamlarında zerde verilecektir. Zerde için 4 okka nişasta, 8 okka bal, 6 dirhem zağferan, 6 okka siyah kuru üzüm, 2 okka erik, 2 okka kuru incir ve bir buçuk okka badem tahsis edilecektir.

Ramazan geceleri için dâne yemeğiyle zerde, diğer gecelerde ekşi aş, zerde, pirinç çorbası, hınta çorbası münâvebeten verilecek. Nısfı sabah ve nısfı akşama mahsus olmak üzere her gün ekmek için dört kile ki pişirildikten sonra her ekmek 90 dirhem ağırlığında olması şarttır.

Çorba, ekmek ve yemekler için yevmiye bir buçuk okka tuz verileceği gibi pirinç çorbası için iki okka un, bir okka soğan ve dâne yemeği için bir okka ekşi verilecek. Pirinç çorbası için 8 okka et ve bir miktar limon, süt bolluğunda miktar-ı kâfi süt verilecek.

Yemeklerin pişirilmesi için yevmiye yedi yük odun tahsis edilecektir.

Aşûre Günü'nde aşûre aşı pişirilecek. Bunun için rub' kile pirinç, bir kile buğday, rub' kile mercimek, yarım kile bakla, rub' kile kara erik, 20 okka armut kurusu, 2 okka badem, yarım kile fasulye, 30 okka pekmez verilecek.

Mihrabın iki tarafında dikilecek iki mumun beheri için 15 okka bal mumu, diğer mumları için 40 okka iç yağ verilecek. Kezâ câmi-'i şerîfin dâhil ve hâriçte her gece yanacak olan 30 kandil için iki okka siriç yağından, Regâib, Berat, Ramazan-ı Şerif, iki bayram geceleri ve her Cuma akşamı için yakılacak olan 80 kandilin her birisine yirmişer dirhem siriç yağı verilecek.

Ramazan-ı şerifin her gecesi için minarede yirmi kandil yanacak ve bunlar için de yevmiye iki okka siriç yağı verilecek. Bunları yakana elli dirhem gümüş para verilecektir.

Mütevelli, kâtip, câbi, hademe-i imâret, Düden hâdimleri müstesna olduğu halde ahâlinin yaylağa çıktıklarında sâir erbâb-ı cihâtın vazifelerini îfa etmedikleri için ücretleri verilmeyeceği şart-ı vâkıftandır. Lede'l-hâce Tophane ve hana misafir olanlara dâne ve zerde ve ekşi aş et'ımeden verilir. Bunlar için 12 sefere tayin edilmiştir ki her sefereye beş nefer otutturulacak.

Bu seferelerin her birisine dâne için 250 dirhem pirinç, 66 dirhem yağ, 25 dirhem ekşi bir dirhem kara biber, zerde için 83 dirhem pirinç, 200 dirhem bal ile rub' dirhem zağferan, 80 dirhem yağ, ekşi aş için de 83 dirhem pirinç, 25 dirhem siyah erik, 50 dirhem sarı

kuru üzüm, 125 dirhem kara kuru üzüm, rub' dirhem kuru nane, bu takdirde her sefere için 316 dirhem pirinç, 742 direm yağ, 100 dirhem bal isabet eder.

Bundan başka her sefere için beş yufka ekmek, 70 dirhem pişmiş et ve bir mum verilecektir. Bu birinci günü içindir. İkinci ve üçüncü günleri için de sabahleyin birer yufka ile pirinç çorbası, 70 dirhem pişmiş et, akşamlar için buğday çorbası ile dâne denilen yemekle beraber beş yufka ile pişmiş et verilecektir.

Şart-ı vâkıfa göre misafir hanesine gelen misafirin men olunmayacak ve üç günden fazla ikamet ettirilmeyecektir. Pişirilen yemeklerden nâzır, mütevelli, hatib, huffâz, kârî eczâdan mâ'ada bütün hudemâ yer ve artan yemekler imâret şeyhinin tensibiyle fukaraya dağıtılacak.

Yine şart-ı vâkıfa göre burada olan ekyâl ve okkalardan maksat İstanbul kile ve okkalar olup Antalya kile ve okkaları değildir. Vâkıf merhum diyor ki: Lâ yezâdü'l-vezâifü min ta'yîni'l-vâkıfi ve lâ yunkasu ve lâ yemüddeti'l-cihâtü fe-men zâde ev enkasa ev ehaddet fallâhu müâhızühü ve mutâlibuhu bi-zulmihi fî dâri'l-karâri yevme lâ yenfe'u'z-zâlimîne ma'ziretühüm ve lehümü'l-la'netü ve lehüm sûü'd-dâr.[24]

Vâkıf merhumun hâl-i hayatında dokuz yüz yetmiş iki senesinin Muharrem'inde dokuz bin dirhem gümüş vakfetmiştir. Bu meblağı mülkünden bi'l-ihrâc mütevelli Kethüdâ Mehmed bin Ali'ye teslim etmiştir. Mütevelli rubhundan olmak üzere maaş-i seneviyesi 350 dirhem, İstanos'da vâki Cami-'i Kebîr önünde vâkıf-i merhumun yaptırdığı şadırvanın tamiri için 350 dirhem fazla parası bu su yolunun tamiri içindir. Kezâ 973 senesinin Cemaziyelâhir'inde Kur'ân'dan iki cüz kıraati için ve yemek pişirmek için 300 dirhem gümüş vakf-ı merkûma nezâret hasebiye ile Kur'ân'dan bir cüz Mevlânâ Veli Halife ibni Torak ve diğer cüzü Mevlana Musa Halife ibni Mustafa'nın ber-hayat bulundukları evlerinde kıraatını ve hâsıl olan ecir ve mesûbâtı Kethüda ile kendisine 330 dirhem vazife-i mu'ayyene sahibi Ali Kethüdâ'nın ruhuna ihdâ edilecek. Vefatlarına cüz'eyn-i mezkûreyni sabah namazından sonra vâkıf-ı merhumun câmi-'i şerifinde okumak şartıyle Antalya hâkiminin reyine müfavvızdır.

Evkâf-ı merhumun nezâreti ber-hayat bulundukça Mevlânâ Hârun Bey'e ait olduğu şart-ı vâkıftandır. Kendisine 20 dirhem verilecek ve vefatından sonra meblağ-ı mezkûr vakfın rakabesine sarf olunacak. Tevliyyet, kitâbet, cibâbet ve sâir cihât aslah utekâsına ve ba'de istihkâk hizmetlerine göre neslen ba'de neslin tevcîhi ve inkıraz ederlerse Antalya hâkiminin şer'an reyine mufevvız olduğu şart-ı vâkıftandır.

Vakıfnâme Cemaziyelûlâ evâhirinde ve 982 senesinde yazılmıştır. Nihayetinde âtideki şuhûd gösterilmektedir:

> *Hüdâverdi Kethüdâ bin Abdullah, Veli Ağa bin Abdullah, Ömer Çelebi ibni Ali Çelebi kâtibü'd-defter, Mehmed Kethüdâ ibni Ali ez-Za'îm, Nebi Çelebi ibni Sinan Bey kâtib-i defter, Kisvân ibni Abdullah, Piyâle Ağa ibni Abdullah ez-Za'îm, Cağfer Ağa ibni Abdullah ez-Za'îm, Rıdvan Ağa ibni Abdullah ez-Za'îm, Receb Ağa Cârullah ez-Za'îm, Hasan Kethüdâ ibni Abdullah ez-Za'îm, el-Mütevelli Ali vakf-i Mahmud Ağa eş-şehîr bi-kapı ağası, Piyâle bin*

---

24 Vakfedenin tayin ettiği vazifeler ziyade olmaz ve noksanlaşmaz ve başka yönleri içine almaz, kim ziyadeleştirir veya noksanlaştırır veya sınırlarsa Allah onu sorumlu tutar, zulmü ile onu ahirette, zalimlerin mazeretlerinin fayda vermediği günde muhakeme eder, onların üzerine lanet olsun ve onlara ne kötü bir yer vardır. (Tercüme tarafımızdan yapılmıştır.)

Abdullah, Şarkî Subaşı ibni'z-Za'îm, Hasan Ağa bin Abdullah reîsü't-tabbâhîn, Gazanfer ibni Abdaullah es-Selâmî."

Vakıf senedini muhtasaran tercüme ettikten sonra devamında Erten şu değerlendirmede bulunmaktadır:

"Vakıfnâmede görüldüğü üzere gerek câmi ve gerek imâret için her şey etraflıca düşünülmüş ve tablo da mâhirâne bir sûrette tertip edilmiştir. Böyle olmakla beraber hâl-i hazırda evâmir-i vâkıftan hemen hiçbirine riâyet edilmiyor. İstanos'daki şadırvandan, Antalya'daki muntazam imârethaneden bir eser kalmadığı gibi mevkilerini tayin edebilecek bir şahsa tesadüf edilemediğine bakılırsa bunlar çoktan mahv ü munkariz olduğuna hükmetmek lazım gelir ki bu hal ne kadar şâyân-ı teessüftür."[25]

Muratpaşa Camii'nin vakfiye senedine "Vâkıf merhum Murad Paşa bin Abdüsselam Karaman Vilayeti'nde emîru'l-ümerâ iken" ifadeleri ile başlanılmaktadır. Murad Paşa Erzurum Vilayeti'nde emîru'l-ümerâ/beylerbeyi iken 3 Ramazan 981/27 Aralık 1573 tarihinde Karaman Beylerbeyliği'ne tayin edilmiş ve Karaman'a yola çıktıktan sonra yolculuk esnasında vefat etmiştir. Yani Muratpaşa Camii vakfiye senedi yazıldığı zaman, Murat Paşa merhumdur ve en son görev yeri atandığı Karaman Vilayeti'dir.

Cemaziyelevvel evâhiri 982/Eylül 1574 tarihinde detaylı bir şekilde kaleme alınan vakıf senedinin şahitleri arasında önemli görevlerde yer alan kethüdalar, ağalar, kâtipler, üst rütbeli askerler ve şehrin ileri gelenleri yer almaktadır. Şahit listesinin en başında ise Karaman Beylerbeyi Murat Paşa'nın kethüdası Hüdaverdi bin Abdullah bulunmaktadır. Mühimme defterlerinde Hüdâverdi'nin, Karaman Beylerbeyi Kethüdası olduğu belirtilmektedir[26] Kethüda Hüdaverdi, Murat Paşa'nın vasıyeti üzerine Antalya'daki vakıf işlerinin tamamlanmasıyla ve vakıf senedinin düzenlenmesiyle ilgilenmiştir.

Antalya Muratpaşa Camii'nin banisi ve vakfedeni hakkında kesin bilgi sahibi olmamızı sağlayan belge ise Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde yer alan bir belgedir. Muratpaşa Camii'nin yapımından on altı yıl sonrasına ait olan ve 17 Cemaziyelevvel 994/5 Haziran 1586 tarihli bu belgede, Karaman Beylerbeyi iken vefat eden Murat Paşa'nın ismi ve ünvanı zikredilirken, Antalya'da vakfettiği cami ve imaret de belgede yer almaktadır. Söz konusu belgenin transkripsiyonu şöyledir:

> Mütevelli getürsün bâ hatt-ı hümâyun fî 17 Cemâziyelevvel 994 (5 Haziran 1586)
>
> Kâtip Hamza Çelebi'ye verildi fî târîhi'l-mezbûr

Antalya kadısına hüküm ki südde-i sa'âdetime arzuhal sunulup mukaddema Karaman Beylerbeğisi iken fevt olan Murad Bey'in nefs-i Antalya'da vâki' olan câmi-'i (ve) şerif ve imâretinin mütevellisi olan Hüseyin mukaddema on yıldan mütecâviz mütevelli olup bir sene muhasebesin göndermeyip asıl maldan kaç yüz bin akçe ekl ü bel' etmekle ve imareti kapatıp vakfa külli zararı olduğu îlâm olunmağın mezbûrun muhasebesi görülüp teftiş olunmak için südde-i saadetimde cem'iyetleri lâzım olmağın buyurdum ki varduk da mezbûru getürüp dahi vakf-ı mezbûrun îrâd ve masraf defterlerini getürdüp alup derkile

25 Süleyman Fikri Erten, s. 96-99.
26 MHM.d 7, hk. 1161; MHM.d 7, hk. 1206.

edup mühürleyüp dahî mezkûru südde-i sa'âdetime gönderesin ki vakf-ı mezbûrun muhasebesi görülüp icrâ-yı hak oluna.[27]

Muratpaşa vakıflarının mütevellisi olan Hüseyin hakkında vakıf mallarını zimmetine geçirmekten dolayı daha önce de incelemeler ve soruşturmalar yapılmıştır.[28]

Sonuç

Murat Paşa'nın vakfiye senedinde yer alan yapılardan günümüze Murat Paşa Camii'nden başkası maalesef ulaşmamıştır. Muratpaşa Camii'nin dört tarafında yer alan medreseler yıkılmış, haziresindeki kabirler kaldırılmış, imarethane ve hanlar yok olmuş, vakıf arazilerinin tamamına ait kısmı satılmış, ve bu araziler şahıs tapuları hâline getirilmiştir.

Osmanlı Devleti üst düzey devlet adamı olan Murat Paşa'nın ne kadar basiret ve firaset sahibi olduğunu göstermesi açısından, Evliya Çelebi'nin Muratpaşa Camii'nin inşasından yüz sene sonra Antalya'yı ziyaretinde "büyük şehir camisi iken taşrada, varoşta kalmış garip bir cami" ifadelerini kullandığı Muratpaşa Camii ve külliyesini, etrafında hiçbir yapının olmadığı bir yerde, şehir dışında yaptırması, şehir planlaması ve Antalya'nın Kaleiçi'nden ibaret kalmayacağı günleri görmesi açısından önem arz etmektedir. Ayrıca şehir dışına, geniş avlusu ve yeşil bahçesi ile caminin dört bir tarafına medreseleri, eğitim ve öğretim kurumlarını inşa ettirmesinin, günümüz modern eğitim öğretim kurumlarının yer planlaması ile ne kadar benzerlik gösterdiği âşikârdır.

Türkler arasında Murat adı erkek çocuklara çokça verilen bir isimdir ve Murat ismiyle Osmanlı Devleti'nde üst düzey görev yapmış bey ve paşaların sayısı oldukça fazladır. Muratpaşa Camii'nin inşası dönemlerinde, birçok vilayette ve sancakta Murat adında beylerbeyleri, sancak beyleri ve muhafızlar bulunmaktadır. Belge ve arşivler ışığında dikkatli bir araştırma ve inceleme yapılmadıkça, aynı dönemde görev yapmış Murat ismindeki devlet adamlarının hayat hikayelerinin ve aldığı görevlerin karıştırılması ve birbirlerine izafe edilmesi ise kaçınılmazdır.

Evliya Çelebi'nin 1671-72 yıllarında Antalya'yı ziyaret edip, Muratpaşa Camisini inceledikten sonra kitabesini kaleme alıp hataen camiyi "*celâli fâtihi Kuyucu Murad Paşa*"ya izafe etmesi, 'celâli fâtihi' ifadesinden de anlaşılacağı üzere Kuyucu Murat Paşa'nın Osmanlı Devleti için çok önemli olan celali isyanlarını bastırmasıyla öne çıkması ve bu şöhreti ile yaygınlığıdır. Ayrıca Kuyucu Murad Paşa'nın iki defa Karaman Beylerbeyliği görevinde bulunması Evliya Çelebi'nin bu hatasına sebep olduğu kanaatindeyiz.

Bazı araştırmacıların Muratpaşa vakıf senedini vakfın kurucusu Murat Paşa tarafından kethüdası Abdullah oğlu Mahmut'a vasiyet ettiğini ve bunun üzerine Kethüda Abdullah oğlu Mahmut'un düzenlediğini belirtmeleri hatalıdır. Murat Paşa'nın kethüdası Abdullah oğlu Mahmut değil, Hüdaverdi bin Abdullah'tır ve vakıf senedinin şahitleri arasında ilk sıradadır.

Antalya Muratpaşa Camii'nin banisinin ve vakfedeninin belgeler ışığında Karaman Beylerbeyi Murat Paşa yani Murad bin Abdüsselam olduğunun kesin bir şekilde tespit edilmesi ile yüzyıllar boyunca resmî ve gayr-i resmî belgelerde yapılan ve galat-ı meşhur haline gelen hata yapılan araştırmalar çerçevesinde düzeltilmiştir. Günümüz tarihi itibariyle başta Antalya Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nün ve konu ile ilgili diğer birim ve yetkililerin caminin ismini "Karaman Beylerbeyi Murat Paşa Camii 978/1570" olarak tashih etmeleri gerekmektedir.

27 MHM.d 60, hk. 543.

28 MHM.d 33, hk. 36; MHM.d 34, hk. 28; MHM.d.35, hk. 126.

Kaynakça

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
Mühimme Defterleri (MHM.d.): 5, 6, 7, 12, 19, 25, 33, 34, 35, 60
Kamil Kepeci Defterleri (KK.d): 220, 229
Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d.): 563.
Rûznamçe: 17
Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, 1585 Nolu Defter, s. 4.
Erten, Süleyman Fikri, *Antalya Livası Tarihi*, İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1340/1338.
Evliya Çelebi, *Seyahatname*, Süleymaniye Ktp, Pertev Paşa, 462/319100.

EK 1

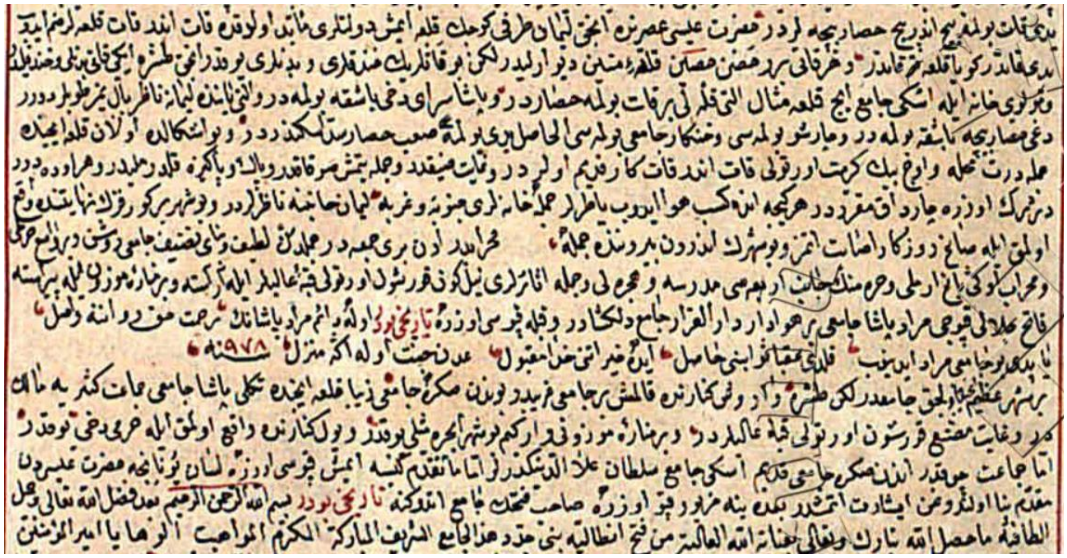

Evliyâ Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde Antalya Muratpaşa Camii (Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, 462/319100, vr. 60.)

EK 2

Antalya Muratpaşa Camii'nin giriş kapısı üzerinde yer alan inşâ kitabesi.

EK 3

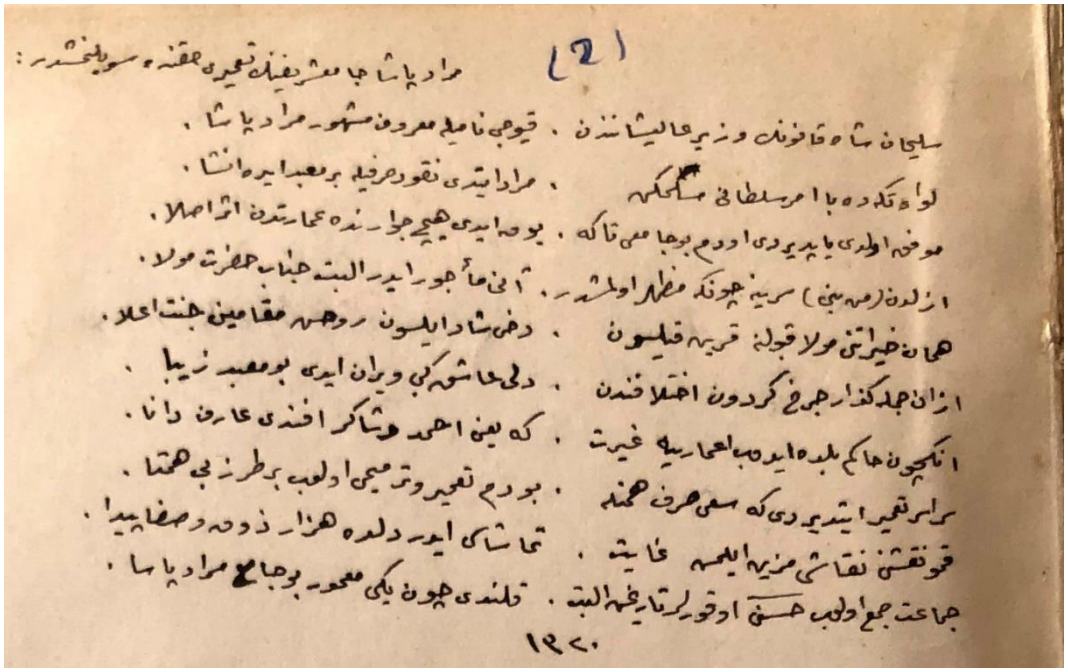

Antalya Muratpaşa Camii'nin 1320/1902 tarihli tamir kitabesi.

EK 4

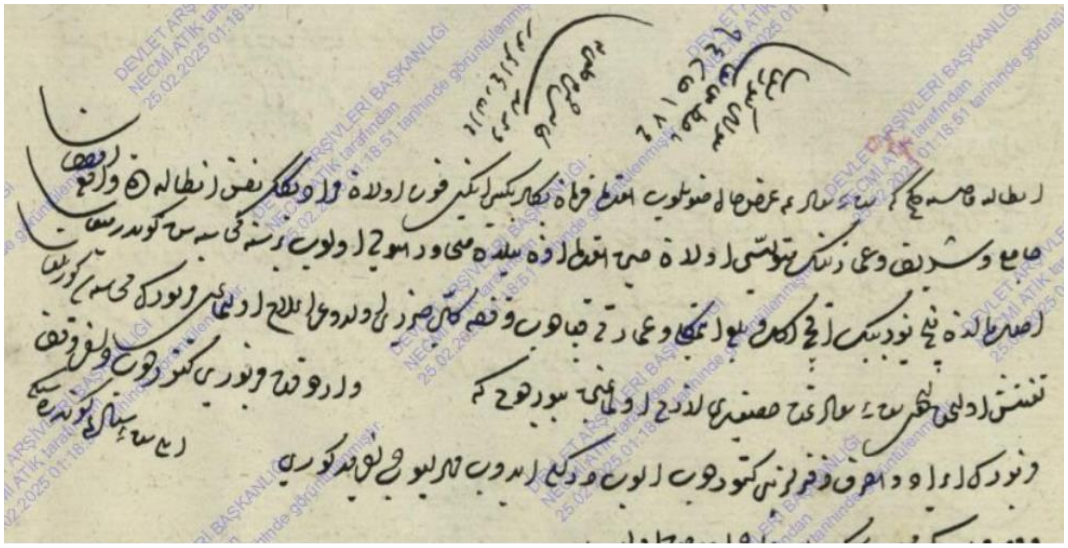

Antalya kadısına hüküm: Karaman Beylerbeyisi iken ölen Murad Bey'in Antalya'daki camii ve imareti mütevellisinin geçen senelere ait muhasebesi hakkında (MHM.d., 60, hk. 543.)